

4. A KONGRESSZUS SZERVEZETI KERETEI, TEVÉKENYSÉGE ÉS FINANSZÍROZÁSA

4.1 SZERVEZETI KERETEK

A szervezeti keretek kialakításában az első kongresszus akadálytalan és hatékony lebonyolítására elfogadott ideiglenes struktúra, valamint az 1926-os összejövétel előkészítése érdekében az utolsó ülésnapon megszavazott döntések játszottak meghatározó szerepet.¹ A Titkárság bécsi hivatalának 1927. április 1-jei átadásával, valamint a konferenciák előkészítésére hivatott Választmányt ellenőrző Tanács 1928-as életre hívásával a Kongresszus alapvető, meghatározó struktúrája lényegében kiépült, mindössze egy-két speciális bizottság alakult még a későbbiek során.

Az Európai Nemzetiségi Kongresszus formailag legfontosabb szerve az évente összeülő Közgyűlés volt, amely döntésein keresztül az összes többi szerv legitimitását is biztosította. Bár a Közgyűlés nyilvános ülésén megfigyelőként bármely nemzeti kisebbség képviselője megjelenhetett, szavazati joggal csak a szervezet tagjainak sorába felvételt nyertek rendelkeztek. Azok a kisebbségek, amelyeket az első kongresszus háromtagú előkészítő Választmánya 1925-ben meghívott Genfbe, a későbbiekben is tagok maradtak. Az új csoportok felvételének kérdése körül kialakult feszültségek azonban elkerülhetetlenné tették a felvételi kritériumok kidolgozását.²

A jelentkezőknek bizonyítaniuk kellett szervezetségüket, s hogy rendelkeznek „saját nemzeti kultúrákarattal” (azaz a jelentkező csoporthoz tartozók többségének a részvétel mellett kellett döntenie, vagy legalábbis nem volt szabad állást foglalnia ellene), valamint bizonyítaniuk kellett „tartós természetű kollektív kulturális életmegnyilvánulásukat”.³ Emellett felvételi kérelmüket két hónappal a konferencia előtt el kellett juttatniuk a Titkárságra, hogy az a kérdést megvizsgálva még időben jelentést tehessen az ügyben döntési jogkörrel rendelkező Választmánynak, illetve Tanácsnak. A küldöttek személyi körét illetően a szabályozás azt a megszorítást alkalmazta, hogy a résztvevőknek abból az államból kellett ér-

kezniük, amelyben az őket delegáló kisebbség élt. Kivételes esetben külföldről is érkezhettek képviselők, amennyiben az adott ország politikai viszonyai miatt a genfi utazás veszélyeket rejtett magában. Ezek azonban csak tanácskozási joggal rendelkeztek. Egy 1929-es határozat értelmében, ha a küldött az állampolgárságát politikai okokból veszítette el, a Kongresszuson részt vehetett.⁴

A Közgyűlés legfőbb feladata a Választmány által előkészített napirendi pontok megtárgyalása, valamint az egyes pontokhoz kapcsolódó, az európai kisebbségek álláspontjaként publikált határozatok elfogadása volt. Minden napirendi ponthoz referátumok, korreferátumok és hozzászólások hangoztak el. A határozatok megszavazásánál az egyes kisebbségi csoportok egy-egy szavazattal rendelkeztek. A Közgyűlés döntött a konferencia ideje alatt működő Elnökség összetételéről is. Ennek kialakításában a Kongresszus mindvégig ragaszkodott az 1925-ben kialakított rendszerhez: elnökké az olaszországi szlovén képviselőt, Josip Wilfant választották, mellé pedig, a jelenlét függvényében 5-6 alelnököt rendeltek.⁵ Az elnökségi tagság a csoportok közötti konszenzus eredménye volt. Minden nagyobb létszámú nemzetiség delegálhatott egy-egy főt, de arra is ügyeltek, hogy egyetlen kisebbség se érezze úgy, hogy képviselet nélkül maradt. E szerint a német, magyar, zsidó, ukrán, orosz és katalán alelnökök mellett maga Wilfan képviselte a horvát, szlovén és cseh–szlovák kisebbségeket. Az Elnökség feladata a kongresszus zavartalan lefolyásának biztosítása, a plenáris ülések és az egyes napirendi pontokkal kapcsolatban meghozandó határozatok szövegének előkészítésére hivatott ideiglenes bizottsági ülések (mindenkor 3-4) időpontjainak kitűzése, s ezek levezetése volt. Tevékenysége a Kongresszus bezárásával meg is szűnt.

A Közgyűlés közvetlenül a konferencia berekesztése előtt egy Választmányt bízott meg a következő évi konferenciáig felmerülő ügyek vitelével. Bár a Választmány hivatalosan formailag és időbeni működésének kereteit tekintve is az Elnökségtől teljesen független testület volt, az első kongresszustól kezdve mégis az a gyakorlat alakult ki, hogy a Közgyűlés a Választmány tagjait javasolta elnökségi tagoknak is.⁶ A Választmány fő feladata a következő Kongresszus előkészítése volt. Ennek keretében meghatározta az összejeövetel optimális időpontját és színhelyét, összeállította a napirendi pontokat, és a résztvevők közül kiválasztotta az előadókat. Emellett első körben döntött a tagsági kérelmet benyújtó kisebbségek felvételéről vagy elutasításáról is. Döntéseit lényegi kérdésekben egyhangúlag kellett meghoznia, míg a technikai jellegűekhez elég

volt a szótöbbség. A Választmány az első három évben évente négyszer ülésezett. Egyszer közvetlenül a konferencia után, egyszer a következő konferenciát megelőző napon, kétszer pedig a két időpont között. Később, 1928-tól kezdve az összejövetelek egyikét egy időközben létrehozott szervnek, a Tanácsnak tartották fenn.⁷ A Tanácsban, szemben a választmánnyal, minden egyes kisebbségi csoport maximum három fővel képviselthette magát. Feladata az volt, hogy az egyes csoportok megismerkedhessenek az előkészületek kapcsán felmerülő kérdésekkel, és döntsenek az előkészítés során kialakuló vitás kérdésekben. Az azonos nemzetiséghez tartozó kisebbségek összesen egy szavazattal rendelkeztek. A Tanács döntéseit a Választmányhoz hasonlóan hozta meg.

A szervezet keretein belül működött néhány állandó bizottság is. A legrégebbi és szinte a Kongresszus egész története alatt bizonyíthatóan fennálló bizottság a szervező, valamint az Elnökség mellett 1929-től már folyamatosan működő pénzügyi bizottság volt. Az előbbi feladata a Kongresszus által követendő stratégia kialakítása, utóbbié a főtitkár anyagi elszámoltatása volt. Ezekon kívül idővel más bizottságok is alakultak, ezek tevékenységéről, üléseik rendszerességéről és fennállásuk idejéről azonban csak töredékesen állnak rendelkezésre adatok. Ilyen volt a Nemzetiségtudományi Bizottság, amely egy tervezett nemzetiségtudományi intézet megalapításának lehetőségeit volt hivatott tanulmányozni; az 1932-ben felálló, petíciókkal foglalkozó állandó bizottság, valamint a Jakabffy javaslatára 1935-ben elhatározott ún. Szakbizottság is, amelynek feladata az egyes kisebbségek elleni jogsértések vizsgálata lett.⁸ Ezek azonban kivétel nélkül rendkívül alacsony határfokú, tényleges munkát lényegében nem, vagy legalábbis nem hosszú ideig végző bizottságok voltak.

A kisebbségi képviselők első konferenciájukon Ammende személyében titkárt választottak az ülésekkel kapcsolatos gyakorlati teendők koordinálására. Ezzel megteremtették a főtitkári hivatal alapjait. Az első két kongresszust Ammende valójában még tényleges infrastrukturális háttér nélkül készítette elő.⁹ 1927 áprilisában aztán a Kongresszus állandó irodát nyitott Bécsben, ami Ammende számára jelentősen megkönnyítette a főtitkári teendőkkel járó feladatokat elvégzését. Annál is inkább, mivel ettől kezdve az adminisztrációs jellegű terhek egy részét a válláról levette az egy-két fizetett alkalmazott.

Bár a főtitkárt a Közgyűlés választotta, tisztségében a Választmány erősítette meg. A Kongresszus végrehajtott szerve tehát közvetlenül a Vá-

lasztmánynak, végső fokon pedig a Kongresszus Közgyűlésének volt alárendelve, s tevékenységéről értelem szerint e két szervnek tartozott beszámolási kötelezettséggel. A főtitkári tisztséget 1936-ban bekövetkezett haláláig Ammende viselte. Személyisége, elképzelései, törekvései és kapcsolatrendszere alapvetően nyomta rá a bélyegét az egész szervezet tevékenységére és követett politikai irányvonalára. Halála után Ferdinand von Uexküll-Güldenband – szintén észtországi német újságíró – lett a Kongresszus először megbízott, majd 1938-ban véglegesített főtitkára.¹⁰

A főtitkár tevékenységi körét alapvetően két feladat határozta meg. A konferenciák alatt elsősorban az adminisztrációs és technikai jellegű kérdések megoldásáért felelt, ezek végeztével pedig a következő évi összefüggések előkészítésében kellett a Választmánynak minden segítséget megadnia. A Titkárság alapvető funkcióit tekintve olyan szerv volt, amelynek biztosítania kellett az egyes tagcsoportok és a Kongresszus közötti kapcsolattartást és információáramlást, ki kellett alakítania és ápolnia kellett a kapcsolatokat egyrészt a sajtóval, másrészt a kisebbségi kérdésekkel is foglalkozó nemzetközi szervezetekkel, valamint lehetőség szerint a Népszövetséggel is. Emellett a Választmány ülései számára meg kellett vizsgálnia, vajon az újonnan jelentkező kisebbségek megfelelnek-e a felvételi kritériumoknak. A főtitkári hivatal adta ki a szervezet hivatalos lapját, valamint a kongresszusi beszámolókat, s természetesen hatáskörébe tartoztak a pénzügyi kérdések, a befizetések és a kiadások is.

A Kongresszus meglehetősen laza szervezet, önmeghatározása szerint „kongresszusi közösség” (*Kongreßgemeinschaft*) volt. Szinte természetes, hogy egy olyan organizációban, amelyben a tagok évente csak egyszer találkoznak, és több száz, esetenként több ezer km távolságra élnek egymástól, a főállású titkár befolyása rendkívül megerősödik – még akkor is, ha hivatalosan egyetlen meghatározó kérdésben sem mondhatja ki a végső szót. Így történt ez a Kongresszus esetében is. Miután az 1926-os konferenciát követően a német kisebbségi vezetők sem kérdőjelezték meg többé Ammende alkalmasságát, a főtitkár helyzete megszilárdult.¹¹ Befolyása a szervezet működésére jóval meghaladta azt a fokot, amely a Kongresszus határozataiból elméletileg levezethető volt. Ennek legfőbb oka kétségtávolan a fent említett szervezeti adottságban keresendő. Pozíciójának megszilárdulásához és megerősödéséhez azonban más tényezők is hozzájárultak.

Főtitkárrá választása még eredendően annak volt köszönhető, hogy a kisebbségek nemzetközi összefogásának ötlete tőle származott, s hogy az

első összejövetel sikere egyértelműen az ő szervezőmunkájának volt az eredménye. Energikus, ambiciózus egyénisége és szervezőkészsége, valamint a Kongresszussal kapcsolatos háttérismeretei azonnal nélkülözhetetlenné tették. Természetesen az évek folyamán felhalmozott kapcsolati tőkéje is hozzájárult pozíciója megszilárdulásához. Ammende kisebbségi kérdésekben már 1925 előtt is rendkívül tájékozott újságírónak számított, olyannak, aki nemcsak a németek sorsának alakulását követte folyamatosan figyelemmel, hanem a téma nemzetközi összefüggéseit is, sokszor az események helyszínén. Főtitkárként kapcsolati hálója még jobban kibővült, hiszen ekkor már nemcsak a kisebbségi kérdés szempontjából fontos nemzetközi szervezetek munkatársaival állt kapcsolatban, hanem utazásai során a felkeresett államok mértékadó politikusai is több ízben fogadták.¹² Ráadásul a Kongresszushoz kapcsolódó kisebbségek befolyásos tényezőivel ettől kezdve többé-kevésbé folyamatosan tartotta a kapcsolatot levelezés s olykor személyes látogatás útján.¹³ Ez olyan információs monopóliumhoz juttatta, amely helyzetét tovább erősítette. Az 1928-ban Bécsbe áttelepült Wilfannal, a Kongresszus mindenkori elnökével; vele és a Választmány első emberével kialakított jó munkakapcsolata megkönnyítette a két szerv együttműködését, ami a főtitkár számára természetesen szintén rendkívül fontos volt, hisz' egy elmérgesedő konfliktus esetleg pozíciójának gyengülését vonhatta volna maga után. Az elnökkel való harmonikus kapcsolat Ammende számára más okból is meghatározó jelentőségű volt. Az Elnökségben és a Választmányban Wilfan képviselte a horvát, szlovén és cseh–szlovák kisebbségeket, s a főtitkár komolyan törekedett az 1927 után még bent maradt szláv csoportokkal való jó kapcsolat fenntartására. Emellett Wilfan a jugoszláv külügyi vezetés jóindulatát, sőt anyagi támogatását is biztosította.¹⁴ Ammende helyzetét azonban leginkább a német és a magyar külügyminisztérium erkölcsi és titkos anyagi támogatása erősítette meg.

Az új főtitkár személye Ammende halála után már korántsem játszott olyan domináns szerepet a szervezet életében, mint korábban. Uexküll-Güldenband tevékenysége már sokkal inkább a kongresszusi határozatokban rögzített elvekben foglaltakra korlátozódott. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a német „népcsoport-politikában” a harmincas évek első harmadától komoly változások következtek be, s a koncentrációs törekvések eredményeként az ENNSZ berlini irodavezetőjének pozíciója rendkívül megerősödött.¹⁵ Ennek megfelelően Werner Hasselblatt, az Európai Német Népcsoportok berlini irodavezetője nemcsak a német kisebbsé-

gek nemzetközi szereplését vonta ellenőrzése alá, hanem átvette az előző főtitkár színpalack mögötti egyeztető-szervező tevékenységének jelentős részét is.¹⁶

4.2 A KONGRESSZUS TEVÉKENYSÉGE A HATÁROZATOK TÜKRÉBEN

A Kongresszus 14 éves fennállása alatt összesen 63 határozatot fogadott el. Ebből 8 foglalkozott szervezeti kérdésekkel, a fennmaradó 55 pedig a kisebbségek számára fontos témákban rögzítette a tagcsoportok álláspontját. Voltak olyan kérdések, melyekkel kapcsolatban a szervezet csaknem másfél évtizedes története során mindössze egy határozat született, de szép számmal akadtak olyanok is, amelyek időről időre visszatértek, vagy – mint ahogy a Népszövetség esetében is – folyamatosan napirenden maradtak.

Ammende 1925 tavaszán papírra vetett emlékeztetője már előrevetítette, hogy a szervezet különös figyelmet fog szentelni a Népszövetség által garantált nemzetközi kisebbségvédelem témakörének. Így is történt. Tizenegy kongresszuson hoztak kimondottan a Nemzetek Szövetségének tevékenységére koncentrááló határozatokat.¹⁷ Az első két konferencia még egyértelműen bizalmat szavazott a nemzetközi szervezetnek, mint „a népek közötti konfliktusok elsimítására és a világ megnyugtatására hivatott legfontosabb fórumnak.”¹⁸ Ettől kezdve azonban a kritikus, alkalmanként kimondottan kemény fogalmazás vált jellemzővé a Nemzetek Szövetsége tevékenységének értékelésében.

A kritikai megjegyzések kiindulópontja az a ténymegállapítás volt, hogy a Népszövetség a kormányokkal nem tudta betartatni a szerződésekben foglalt kötelezettségvállalásokat. Általában véve elmondható, hogy a Kongresszus legtöbbször az európai béke kérdéskörébe ágyazott bírálatában főleg a garancia kérdésére koncentrált, s csak ritkán fogalmazott meg olyan elvárásokat, amelyek túlmutattak a szerződésekben rögzített jogszíntvényokon.

Az eljárással kapcsolatban már a második kongresszus kifogásolta, hogy a Tanács a kisebbségi jog megsértéséből származó vitákban gyakorlatilag az első és egyben utolsó fórum. Emellett nagy teret szentelt a nyilvánosság teljes hiányának, valamint annak az elvnek, amely a panaszos kisebbséget nem ismerte el ügyfélnek, és még arra sem biztosított neki lehetőséget, hogy reagálhasson a kormányok válaszára. A kritika lényegi

elemei a későbbiekben sem változtak, mindössze annyi történt, hogy a Kongresszus 1932-ben már nyíltan megkérdőjelezte a Tanács objektivitását.¹⁹ Ekkor pontokba szedve bírálta a garanciaeljárásban részt vevő népszövetségi szervek tevékenységének hiányosságait: mindenekelőtt a Titkárság és a Hármas Bizottságok tájékoztatatlanságát, valamint a bepanaszolt államokkal szembeni elfogultságát.

A Népszövetséggel foglalkozó határozatok visszatérő eleme volt a III. Közgyűlés 1922. szeptember 21-i ajánlásához való viszony tisztázása.²⁰ Az ajánlás azt az óhajt fejezte ki, hogy minden tagállam az igazságosság-
nak és a türelemnek azt a fokát valósítsa meg a kisebbségeivel szemben, amelyet a kisebbségi szerződések a hatályuk alá tartozó államok számára előírtak. Ez ugyan rendeltetését tekintve inkább csak a nemzetközi védelem általánosításának kérdését kikerülő, szankciót maga után nem vonó látszathatározat volt, a Kongresszus azonban semmiképpen sem kerülhette meg, mivel tagjai sorában voltak olyan kisebbségek is (katalánok és az olaszországi szlovének), melyek kötelezettségekkel meg nem terhelt államokból érkeztek. Az 1922-es ajánlásra való gyakori hivatkozás mögött természetesen a nemzetközi kisebbségvédelem tényleges általánosításának igénye bujt meg. 1932-ben, majd 1934-ben a szervezet konkrét formában is állást foglalt a kérdés mellett.²¹

Az eljárás rendjére koncentráló határozatok mellett a Kongresszus három ízben is állást foglalt olyan, a Népszövetséget (is) érintő kérdésekben, amelyek már egyértelműen a nagypolitika körébe tartoztak. Az első ilyen határozat 1928-ban született, és a népszövetségi Titkárság kisebbségi szekciójának megüresedő elnöki posztjával kapcsolatban fogalmazta meg kétségeit a várható spanyol befutó – Aguirre de Carcer – alkalmasságával szemben.²² A második egy Briandnak írt levél formájában lényegében szembehelyezkedett a francia Európa-tervvel.²³ A harmadik pedig 1934-ben felszólította a Népszövetséget, hogy csak olyan államokat fogadjon tagjai közé, amelyek saját kisebbségeikkel szemben alkalmazott bánásmódja nem hagy kívánnivalót. Bár konkrét államot nem nevezett meg a határozat, mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a szervezet a Szovjetunió küszöbön álló felvételével szemben foglalt állást.²⁴

Ammende mindenképpen szerette volna elérni, hogy a Népszövetség Titkársága a Kongresszust autentikus, Európa kisebbségeinek véleményét hitelesen tolmácsoló szervezetnek ismerje el. Az első genfi konferencia előtt a Titkárság kisebbségi szekciójának álláspontja azonban egyértelműen elutasító volt. Colban a meghívás ellenére nem jelent meg az

első ülésen, s munkatársainak is megtiltotta, hogy a konferencia résztvevőit delegációként fogadják.²⁵ Ennek ellenére Azcárate, az osztály egyik alkalmazottja nem hivatalos minőségben figyelemmel kísérte az eseményeket.²⁶ A szekció hozzáállása később annyiban változott, hogy vezetője többször is udvariassági látogatást tett az üléseken, s egy munkatársa rendre végigülte a konferenciákat. Különösen a harmincas évek első felében vált a Titkárság semleges, de érdeklődő álláspontja nyilvánvalóvá, mikor már a megjelentetett jegyzőkönyvekbe is bekerült a konferenciákon rendszeresen megjelenő dán munkatárs, Krabbe neve.²⁷ Bizonyítható, hogy 1931-ben és 1934-ben a Tanács elnöke is fogadta a Kongresszus küldöttségét.²⁸ Ezeknek a fogadásoknak azonban mindössze udvariassági, gesztusértékük volt. A szervezetnek valójában sohasem sikerült olyan tényezővé válnia, amelyre a genfi „boszorkánykonyhában” partnerként tekintettek volna.

Tartalmilag a Népszövetség-témakörhöz kapcsolhatók a kisebbségvédelem kérdésével foglalkozó szervezeteknek szentelt határozatok is.²⁹ Ezek nem mentek túl a Népszövetségi Ligák Uniójának és az Interparlamentáris Uniónak címzett köszönetnyilvánításon, valamint a velük való együttműködés szükségességének deklarálásán. Ammende törekvéseinek tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy a főtítkárs és a Választmány a szervezetek együttműködésének elmélyítését kívánták. A Kongresszuson részt vevő küldöttek jelentős része tagja volt a két szervezet valamelyikének, többségük a Népszövetségi Ligák Uniójának.³⁰ Ammende aktivitása e szervezetekkel kapcsolatosan különösen a garanciaeljárás tervezett reformjának idején nőtt meg, amikor azért lobbizott, hogy azok érdemi reformot követelő határozatokat fogadjanak el.³¹ A két szervezet vezető személyiségeivel mind Ammende, mind Wilfan levelezésben állt, sőt többször előfordult, hogy azok vendégként, olykor előadóként is részt vettek a konferenciákon.³²

A Népszövetséggel kapcsolatos határozatok között voltak olyanok is, amelyek a szerződések végrehajtásának hiányosságaira hívták fel a figyelmet. Eltekintve a csupán a helyzet romlásának tényét rögzítő általános jellegű rezolúcióktól, ezek a határozatok olyan, a kisebbségi lét szempontjából kulcsfontosságú területeket vettek nagyjító alá, mint az állampolgárság, a választójog, az anyanyelv, az egyház és a gazdasági egyenjogúság.³³ Mivel a Kongresszus egyetlen államot sem tehetett konkrét bírálat tárgyává, ezekben a határozatokban mindössze az általános tendenciák összefoglalására törekedett. Egy-két esetben azonban olyan igényeket is

megfogalmazott, amelyek a szerződésekhöz képest többletjogokat juttattak volna a kisebbségeknek. E normatív igénnyel fellépő követelések legjobb példája a választójoggal és a nyelvkérdéssel foglalkozó két határozat. Ezekben a Kongresszus arányos képviselőket követelt a kisebbségek számára a törvényhozó és önkormányzati testületekben, a zárt tömbben élő közösségek számára pedig azt, hogy az állam hivatalos nyelve helyett a közösség anyanyelvét fogadják el hivatalos nyelvnek.³⁴

A szervezet több ízben is javasolta a kisebbségek helyzetének tudományos igényű vizsgálatát. 1928-ban, majd egy évre rá például külön határozatot fogadott el egy nemzetiségi statisztikai kézikönyv kiadásának szükségességéről.³⁵ Emellett kezdeményezte egy nemzetiségtudományi intézet felállítását is.³⁶ A kézikönyv végül lényegében a Kongresszustól függetlenül jelent meg 1931-ben, Wilhelm Winkler bécsi egyetemi tanár kiadásában, az intereurópai nemzetiségtudományi intézet megalapítása azonban nem jutott túl a tervezetéseket fázisán. Sikertült viszont 1931-ben megjelentetni egy, az érintett kisebbségek által összeállított kötetet, az „Európai nemzeti kisebbségek helyzetjelentései” címmel.

A Kongresszus a többségi népek és a kisebbségek viszonyának rendezésére leginkább alkalmas eszközt a területi és – mindenekelőtt – a személyi elvű kulturális autonómia intézményében látta, ezért határozataiban gyakran visszatért az autonómiakonceptiók kérdésére.³⁷ Mivel azonban rögtön az első konferencián nyilvánvalóvá vált, hogy a csoportok egy része nem sorakozik fel a követelés mögött, 1926-ban pontosították az államokkal szemben megfogalmazott ez irányú elvárás: a szervezeten belüli egység fenntartása érdekében aláhúzták, hogy a kulturális önkormányzat csak az érintett kisebbségek hozzájárulásával valósítható meg. A németországi kisebbségek kiválása után többé nem kavartak vihart a kérdéssel foglalkozó határozatok.

A nemzeti kisebbségektől elvárt kettős lojalitás előbb-utóbb fel kellett hogy vesse a kisebbségek anyanemzetekhez fűződő viszonyának kérdését is. A „konnacionális népcsoportok egymáshoz, a nemzet egészéhez, illetve az anyanemzethez fűződő kulturális kapcsolatai” címmel 1928-ban elfogadott határozat még alapvetően az államoknak címezve hangsúlyozta e kapcsolatokat természetes voltát.³⁸ Erre a határozatra épült rá azután a harmincas évek első felének egyik leghangsúlyosabb témája, a népközösségek megszervezésének kérdése. Az államok feletti népközösségek gondolatának napirendre tűzése természetesen szorosan összefüggött azzal a ténnyel, hogy a német kisebbségi szervezetek és a kérdéssel foglalkozó

teoretikusok körében egyre inkább teret nyert a kulturális közösség elsődlegességébe vetett hit.³⁹ A Kongresszus többszörösen aláhúzta a népközösségi eszme szigorúan kulturális alapozású célkitűzéseit, és kijelölte korlátait is: a népközösséghez való tartozás nem kérdőjelezheti meg az állampolgári lojalitást, és nem használható fel az államok érdekeinek kiszolgálására. A témával kapcsolatban a szervezet több ízben is fogadott el határozatokat.⁴⁰ Az 1935-ös kongresszus napirendjének kialakításánál viszont Hasselblatt már több okból is a kérdés ismételt napirendre tűzése ellen foglalt állást. Biztos volt ugyanis benne, hogy az érintett államok nem hisznek abban, hogy egy népközösség tevékenysége csupán kulturális területre korlátozódna, másrészt joggal tartott tőle, hogy a kérdés felvetésével nagy publicitást kaphatna a tény, hogy ezt az ügyet főleg a német kisebbségek forszírozzák.⁴¹

Már a népközösségi eszme melletti demonstratív kiállítás kapcsán is sejthető volt, hogy a szervezetben nagyon megerősödött a német kisebbségek, és rajtuk keresztül a német kormány befolyása. Ugyan a németek érdekérvényesítő képessége már korábban is meghatározta a szervezet működését, 1933-ban és az azt követő években azonban született néhány olyan határozat, amely ezt a külső szemlélők számára is teljesen egyértelművé tette. E tendencia felerősödését elsősorban a zsidó csoport kiválásához vezető 1933-as konferencia, valamint az autoriter rendszerekkel kapcsolatos 1935-ös állásfoglalás jelezte.

A német és a zsidó kisebbségek együttműködése a szervezetben a harmincas évek elejéig valójában problémamentes volt, s a zsidó kisebbségek évről évre rendkívül tekintélyes és felkészült személyekkel képviselték magukat a Kongresszus ülésein.⁴² A két csoport delegáltjai közötti együttműködés olyannyira szoros volt, hogy sikerrel ellen tudott állni a magyar képviselők harcosabb propagandatevékenységet szorgalmazó törekvésének is.⁴³ A zsidó vezetők bizalma azonban 1932 végén komolyan megingott a szervezetben, mindenekelőtt annak főtítkárában és német tagjaiban. A *Nation und Staat*ban ugyanis 1932 októberében megjelent egy cikk, amelyet egységesen antiszemita kirohanásként értékeltek.⁴⁴ Motzkin azonnal tiltakozott is Ammendénél, s követelte a német kisebbségi vezetők elhatárolódását.⁴⁵

A Választmány április 1-jén Bécsben tartott ülésén nyilvánvalóvá vált, hogy a zsidó csoport nem járul majd hozzá, hogy a problémát szőnyeg alá söpörjék.⁴⁶ Az alaphelyzet egyértelmű volt: a zsidó vezetők egy, a németországi eseményeket elítélő kongresszusi állásfoglalást akartak kikény-

szeríteni, amely által a németek meglehetősen nehéz helyzetbe kerültek volna. Több okból is. Egyrészt rá voltak utalva a mindenkori német kormány anyagi támogatására, s egy ilyen lépés mindenképpen komoly anyagi konzekvenciákat vonhatott volna maga után.⁴⁷ Másrészt vezetőik jelentős része az új rezsimtől Németország nemzetközi megerősödését várta, ettől pedig a német kisebbségek helyzetének javulását.⁴⁸ A Választmány július 2–3-i ülésén végül megegyezés született arról, hogy a kérdésel a „Disszimiláció és nemzetiségi jogok” napirendi pont keretében foglalkoznak majd, s egyetértésre jutottak a kérdés megtárgyalásának módjában is.⁴⁹ E szerint mind a németek, mind a zsidók kiadtak volna egy deklarációt, a többi kisebbség pedig tartózkodott volna a vitától. Schiemann és Emil Margulies a tervezett deklarációk szövegét előre meg is fogalmazta. Mindkettőjük tervezete hangsúlyozta csoportjaik harcát az asszimiláció ellen, s nem kérdőjelezte meg a népek elvi jogát, hogy maguk döntsék el, ki tartozik soraik közé. Schiemann hangsúlyozta, hogy „egy állam polgárainak jogait nem szabad egy vallási vagy nemzeti közösséghez való tartozástól függővé tenni.”⁵⁰ Margulies pedig törvényszerűnek nevezte, hogy az asszimiláció mellett döntő zsidók sorsának alakulásával szemben a cionista politikuskok nem maradhatnak közömbösek, és – Németország megnevezése nélkül – elítélte a mintegy 550 000 érintett zsidó állandó gyalázását és jogfosztását.⁵¹

A szeptember elején Genfben ülésező II. Zsidó Világkongresszus lengyelországi, romániai, csehszlovákiai, bulgáriai és lettországi képviselői ismételten megtárgyalták a kérdést, s úgy határoztak, hogy az előzetes megállapodással szemben csak abban az esetben küldik el képviselőiket Bernbe, ha a Kongresszus demonstratív határozatot fogad el a németországi zsidók jogfosztásának elítéléséről. Emellett követelték a kérdés szabad, korlátozások nélküli, nyilvános megtárgyalását.⁵² A Választmány ezt az alapszabályra hivatkozva egyöntetűen elutasította, s emiatt a zsidó delegáltak szeptember 16-án nem jelentek meg az üléssteremben. Bár Wilfan megnyitójában rendkívül óvatosan fogalmazva körülírta az előállt helyzetet, s bejelentette a „Disszimiláció és nemzetiségi jogok” napirendi pont elmaradását (az előadó Schiemann betegségére hivatkozva nem jelent meg), Hans Otto Roth a német csoport nevében váratlanul felolvasott egy deklarációt, amely a helyzetet még jobban elmérgesítette. Ebben nyilvánította, hogy „a más természetű, különösen a más rasszhoz tartozó emberek népi kultúrából való olyatén kirekesztését, mint ahogy az elmúlt időben megfigyelhető, alapvetően jogosnak tartjuk... Hangsúlyosan kifeje-

lentjük, hogy Kongresszusunk alapelveiért, melyek szem előtt tartására már eddig is nem kevés bizonyítékot szolgáltatunk, elszántan fel fogunk lépni a jövőben is.”⁵³ Ez, a források tanúsága szerint előre nem egyeztetett felszólalás olaj volt a tűzre. Az elnök ugyanis 18-án délután felolvasta a zsidó csoport választát, amely lehetetlennek ítélte a további együttműködést.⁵⁴ Ekkor Roth ismét felszólalt, és kijelentette, hogy bár elismeri a disszimiláció folyamatának rendkívül fájdalmas voltát, a Kongresszus alapszabályához hűen nem foglalhat állást konkrét eseményekkel kapcsolatban. Annyit ismét hozzátett, hogy ezek nem sérthetik a Kongresszus határozatainak szellemét.⁵⁵ Az amúgy is feszült hangulatban ekkor robbant a bomba: a határozat előkészített szövegét az ukrán, litván, katalán és magyar csoport nem volt hajlandó megszavazni.⁵⁶ A rezolúció elfogadását csak a következő kiegészítéssel támogatták: „Az egyes államokban most megfigyelhető kimondottan antiszemita intézkedések hullámát az általános emberi jogok megsértésének és Kongresszusunk eszméivel összeegyeztethetetlennek tartjuk.”⁵⁷

A német befolyás erősödésének másik nyilvánvaló bizonyítéka az 1935-ben elfogadott „Nemzetiségek az autoriter államban” című határozat volt. Ebben a Kongresszus deklarálta, hogy nem azonosítja magát egyetlen politikai rendszerrel sem, és a kisebbségi kérdés rendezése érdekében hajlandó mindenkivel együttműködni, az autoriter rendszerektől pedig elvárja a kisebbségi jogok tiszteletben tartását.⁵⁸ A kérdés aktualitáshoz természetesen nem fért kétség, mivel a harmincas évek közepére Európa államainak jelentős részében a parlamentáris demokráciát autoriter rezsimok vagy egyenesen diktatúrák váltották fel. A nyilvános ülés szónokainak érvrendszere többnyire arra – az egyébként érvényes – megállapításra épült, hogy egyetlen politikai rendszer sem jelent önmagában garanciát a kisebbségi jogok érvényesülésére. A végkövetkeztetés pedig rendszerint az volt, hogy adott esetben egy autoriter államban is javulhat a kisebbségek helyzete. Az elhangzó referátummal és hozzászólásokkal nem az volt a fő gond, hogy természetesnek tartották, hogy a kisebbségeknek valamilyen módon mindig az éppen hatalmon lévő rendszerrel együttműködve kell érdekeiket érvényesíteniük, hanem sokkal inkább az, hogy már a címválasztásban is szándékosan összemosták a demokratikus rendszerek és a diktatúrák közti alapvető különbséget, s az emberi jogok alakulásának vizsgálatát pedig figyelmen kívül hagyták. Egyedül Strelitzky Dénes volt hajlandó kilépni ebből az értelmezési keretből.⁵⁹ Ő a kisebbségek alapvető jogait sokkal inkább veszélyeztetettnek látta az

autoriter rendszerekben, mivel saját tapasztalatai szerint ott nemcsak a politikai képviselőt jogát veszik semmibe, hanem a sajtószabadságot, az egyesületek szabadságát és az anyanyelv használatának jogát is. Mindenestre jelzésértékű volt, hogy egyetlen német delegátus sem szólt hozzá a kérdéshez.⁶⁰

A konferenciákon elhangzó referátumok egyébként az alapszabály értelmében nem tehetek volna bíráló tárgyává egyetlen konkrét államot sem. Mégis, a felszólalók az elméleti kérdéseket boncolgató hozzászólásaikba a kezdetektől fogva igyekeztek belecsempészni olyan elemeket, amelyekkel államaik kisebbségpolitikáját pellengérré állíthatták. Ezek rendszerint az érvelés alátámasztására hozott példaként hangzottak el, s az üléseket levezető elnök csak akkor szakította félbe az előadókat, ha törekvésük túlságosan nyilvánvalóvá vált.⁶¹

4.3 A FINANSZÍROZÁS

Ammende 1925 nyarán megfogalmazott emlékiratában még csak a küszöbön álló konferencia finanszírozásának kérdésére tért ki. Ekkor ugyanis még nem lehetett biztos abban, vajon a résztvevők egy állandó szervezet megalakítása mellett döntenek-e. Ezért természetesen csak az összefogás alatt felmerülő dologi kiadások fedezésének módjára tett javaslatot. Elképzelése szerint a felmerülő költségeket maguknak a meghívottaknak kell vállalniuk. Bár az egyes csoportokra eső összegeket nem konkretizálta, nagyarányú részvétel esetén viszonylag alacsony terhekkel számolt.⁶² Az első kongresszus hivatalos költségvetéséről nem állnak rendelkezésre adatok. Az mindenesetre tény, hogy a magyar kormány 5000 márkának megfelelő dollárral járult hozzá a háromnapos konferencia megrendezéséhez. Ez akkor rendkívül jelentős összegnek számított, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a német külügyminisztérium megreven elzárkózott az ötlet anyagi támogatásától. Mindössze a *Deutsche Stiftung* (Krahmer-Möllenberg) szállt be 2000 márkával a német küldöttek genfi útjának finanszírozásába, a kongresszus költségeinek fedezéséből azonban ő sem vállalt részt.⁶³ A német résztvevőkhöz hasonlóan a lengyelek utazási költségeit is külső forrásból fedezték, a lengyel államelnök hivatalán keresztül.⁶⁴ Feltehető azonban, különösen a későbbi események tükrében, hogy a délszláv állam is anyagi támogatást nyújtott a szlovén csoportnak ahhoz, hogy a svájci út költségeit fedezni tudja.⁶⁵

A források hiánya miatt nem állapítható meg egyértelműen, vajon az egyes csoportok hozzájárultak-e már az első konferencia költségeihez is. Jakabffy visszaemlékezése szerint igen.⁶⁶ Arra azonban ő sem ad választ, mekkora volt ez az összeg, és vajon minden csoport fizetett-e. Annyi bizonyos, hogy az első találkozó előkészítésének és lebonyolításának költségeit Ammende, aki ekkor még viszonylag jómódú embernek számított, jelentős részben saját zsebből fedezte.⁶⁷

Miután a Közgyűlés állást foglalt a kongresszus 1926-os újbóli megtartása mellett, az előkészítő Választmánynak konkretizálnia kellett az egyes csoportokra eső befizetések összegét.⁶⁸ A felosztás szerint a német, zsidó és magyar csoportok 2000-2000 svájci frankot, a lengyelek a többi németországi kisebbséggel együtt összesen 2200 frankot tartoztak befizetni a következő kongresszusig, két-két részletben. A szlovén és horvát csoportoktól pedig együttesen 750 frank hozzájárulást vártak. A hivatalosan befizetendő összegek nagysága és egymáshoz viszonyított aránya a következő években többször is változott, míg 1928-ra el nem érte végső formáját.⁶⁹ E szerint a német csoport negyedéves bontásban 12 000, a magyar 8000, a zsidó 7000, a katalán és a szlovén (horvát) 5000-5000 frankkal járult hozzá a szervezet fenntartásához.⁷⁰

A főtitkár illetményét a Választmány közvetlenül az első kongresszus után havi 1000 svájci frankban állapította meg. Ez az összeg, mely a főtitkári hivatalban dolgozó segéderők fizetését is magában foglalta, a későbbiekben sem változott.⁷¹ Ammendének hivatalosan a fennmaradó összegből kellett fedeznie a Titkárság bérleti díját, a napi működéshez szükséges irodaszerek vásárlását, a postaköltséget, hivatalos utazásait, a Kongresszus kiadványainak megjelentetését, valamint a konferencián felmerülő költségeket.⁷² A főtitkári fizetés elvileg tisztességes megélhetést biztosított, de semmi esetre sem lehetett belőle nagy lábon élni. Bizonyos, hogy a rengeteget utazó, az élet örömeit egyáltalán nem megvető, ugyanakkor Észtországban maradt édesanyját és testvérét is támogató Ammende ebből a pénzből képtelen lett volna kijönni a Berlinből és Budapestről évente egyszer érkező extra támogatások nélkül.⁷³

Mivel a szervezet hivatalos költségvetését meglehetősen feszesre állapították meg, kiemelkedő fontosságú volt a befizetések pontosságának kérdése. Ennek hiánya első pillanattól kezdve a szervezet fennmaradását és működését leginkább veszélyeztető okok egyike lett. A főtitkár ugyan többször is figyelmeztette a Választmány tagjait a fizetési fegyelem laza voltára, s emiatt – vélhetően taktikai okokból – többször is kilátásba he-

lyezte lemondását; a kérdés a harmincas évek közepéig nem rendeződött megnyugtatóan.⁷⁴ Amíg a fizetési késedelmek elsősorban az ügyvitel hatékonyságát veszélyeztették, valamint Ammende saját vagyonát apasztották, az egyes csoportok kilépése, illetve deklarált fizetési képtelensége egyenesen a szervezet fennmaradásának lehetőségét kérdőjelezte meg.⁷⁵ Az első ilyen jellegű csapás 1927-ben érte a Kongresszust, amikor az összes németországi kisebbség, valamint a hozzájuk csatlakozó lengyel kisebbségek testületileg bejelentették távolmaradásukat a szervezettől. A zsidó kisebbségek az 1929-es konferencia után tudatták Wilfannal és Ammendével, hogy többé képtelenek fizetési kötelezettségeiknek eleget tenni. Bár 1933-ig ezután is rendszeresen megjelentek minden összegjövetelel, a rájuk eső hozzájárulásnak már legjobb esetben is csak töredékét tudták kifizetni.⁷⁶ A katalán kisebbség 1933-ra vált végérvényesen fizetési képtelenné, az 1927-ben megfigyelői státusát állandó tagsággal felváltó ukrán csoport pedig lényegében csak elhanyagolható mértékben járult hozzá anyagilag a szervezet fenntartásához.⁷⁷ 1933–34-re már csak három olyan csoport maradt, mely többé-kevésbé pontosan fizette a részleteket: a német, a magyar és a szlovén.⁷⁸

A második konferencia után az *Auswärtiges Amt* szervezettel kapcsolatos fenntartásai lényegében eloszlottak.⁷⁹ Ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy a Kongresszus nem veszélyezteti Németország külpolitikai célkitűzéseit, s nem vált harcossan revizionista gyülekezetté sem. Rudolf Brandschnak az ENNSZ elnökeként már 1926-ban is sikerült 6000 márkát szereznie közvetlenül Stresemanntól, a miniszter rendelkezési alapjának terhére.⁸⁰ A harmadik konferenciára pedig ugyanezt az összeget sikerült a külügyminisztériumból kisajtolnia. Ez azonban, tekintettel a költségek növekedésére (1927. április 1-jén nyílt meg a bécsi Titkárság), illetve a csoportok halmozódó hátralékaira, nem volt képes egyensúlyba hozni a szervezet gazdálkodását. A külügyminisztérium azonban ekkor még nem tartotta fontosnak a német csoport kötelezettségeinek átvállalását, még kevésbé a Kongresszus anyagi biztosítását. A *Wilhelmstrasse* hozzáállása csak azután változott meg, hogy Stresemann 1928. március 24-én fogadta Paul Schiemann, aki részletesen beszámolt a Kongresszus eddigi tevékenységéről és a benne rejlő, a német külpolitika számára is kiaknázzható lehetőségekről.⁸¹ Együttal kérte, hogy a külügyminisztérium fedezze a német kisebbségekre eső hivatalos költségeket, valamint rendkívüli támogatás formájában járuljon hozzá a német küldöttek genfi útjaihoz és a Titkárság zökkenőmentes működéséhez. Annál is inkább – érvelt –, mivel a

főtitkár német, s a szervezet működéséhez szükséges pénz nagyobb részét amúgy is a többi kisebbség fizeti be. A megbeszélés eredményeként 1928–29-től a külügyminisztérium elkötelezte magát az ENNSZ – természetesen titkos – finanszírozása mellett. A támogatás ettől kezdve az ENNSZ berlini irodáján keresztül érkezett annak „nemzetközi számlájáról”. A Titkárság még a folyó évben 9600 márkát kapott a következő összejövétel előkészítésére és 1400-at a rendezvény helyszíni költségeire. Ezenkívül Ammende egyéb kiadásaira (pl. utazás) 4000 márkát különítettek el, s a minisztérium átvállalta a küldöttek utazási költségeinek fedezését is.⁸²

A támogatás odaítélése körüli minisztériumi egyeztetések során természetesen azonnal megfogalmazódtak a szervezettel szembeni elvárások is. A népszövetségi ügyekkel foglalkozó ügyosztály részéről csupán azt emelték ki, hogy az összegeket szigorúan csak a megadott célokra szabad felhasználni.⁸³ Von Weizsäcker azonban a folyamatos kifizetések rendszere helyett előnyben részesítette volna az eseti elbírálást, mivel „... az esetről-esetre történő támogatás mellett a címzettet jobban kézben lehet tartani”.⁸⁴

1929 áprilisában a külügyminisztérium elvárásai konkrét formát öltöttek, amikor a *Kulturabteilung* a szervezet tevékenységének korlátok közé szorítását kezdeményezte a miniszternél: „Célszerűnek tartanám a kért összeg engedélyezését ahhoz a feltételhez kötni, hogy a német népcsoportok a Kongresszus vezetésére gyakorolt befolyásuk kapcsán ne tévesszék szem elől, hogy kötelesek a Birodalom hivatalos politikájára tekintettel lenni. Ez mindenesetre feltételezné, hogy a német népcsoportok ne csak anyagi megszorultságuk miatt találják meg az utat a hivatalhoz, hanem, mielőtt fontos akciókba kezdenek, kérjék ki a külügyminisztérium véleményét.”⁸⁵ A minisztérium tisztviselőinek rosszallását közvetlenül az váltotta ki, hogy Ammende előzetes egyeztetés nélkül kezdett akcióba a Népszövetség kisebbségi szekciójának igazgatói posztjára várományos spanyol Aguirre de Carcer személye ellen,⁸⁶ valamint, hogy felvette a kapcsolatot a népszövetségi garanciaeljárás reformjának megbízott riportőrével, a japán Adatcival, akihez eljuttatta a Választmány állásfoglalását.⁸⁷ Többek között ennek volt köszönhető, hogy Berlin ismét bizalmatlanná vált Ammendével szemben, amit az természetesen rögtön meg is érzett, mivel a német befizetések az 1929-es konferencia után azonnal elkezdtek akadozni. Hiába követelte meglehetősen indulatosan a határidők tiszteletben tartását, a megszorítások hátterében a külügyminisztéri-

um elégedetlensége állt.⁸⁸ A főtitkárral kapcsolatos fenntartások ellenére a külügyminisztérium szemében egyáltalán nem tűnt kívánatosnak a szervezet esetleges megszűnése. A Weimari Köztársaság utolsó éveinek radikalizálódó külpolitikai vonalvezetése számára kimondottan előnyös volt egy olyan nemzetközi szervezet léte, amely a népszövetségi kisebbségvédelem csődjének állandó hangoztatásával mintegy alátámasztotta a német hivatalos megnyilatkozásokat. Jelentősége még jobban felértékelődött, amikor az immár nemzetiszocialista Németország kilépett a Népszövetségből. Ekkorra ugyanis a Kongresszus maradt az egyetlen olyan nemzetközi szervezet, amelyben a német kisebbségek viszonylag nagy nemzetközi nyilvánosság előtt adhattak hangot véleményüknek, ami a német külpolitika egyik mellékszínpadaként felhasználható volt a valódi német külpolitika törekvések felerősítésére vagy éppen elkendőzésére is.⁸⁹ Így fogadtatott el a német csoport 1933-ban egy határozatot a disszimiláció lehetőségének elvi helyességéről, majd 1935-ben a kisebbségpolitika felől közelítve mosta össze az autoriter és a demokratikus rezsimek közti különbséget.⁹⁰ Emellett Ammende a Szovjetunió elleni propagandaháborúban is nyíltan szerepet vállalt.⁹¹ Mivel tehát a szervezet életben tartása az *Auswärtiges Amt* szemében is egyre fontosabbá vált, 1932-től kezdve a nem fizető csoportok hátralékának jelentős részét is rendszeresen átvállalták. Így a Kongresszushoz nyújtott német támogatás 1934–35-re elérte a 32 850, 1935–36-ra a 38 600 márkát. Ebből 19 100 márka az ENNSZ költségvetésébe eleve betervezett összeg volt, a többi pedig a külügyminisztérium rendszeressé váló rendkívüli juttatása.⁹²

Ellentétben Berlinnel, a magyar külügyminisztérium és a miniszterelnöki hivatal már az első pillanatban elkötelezte magát az új szervezet anyagi támogatása mellett. Míg azonban előbbi a kezdeti óvatosság után 1928–29-ben a Kongresszus biztosítása mellett foglalt állást, s ezt a döntését lényegében később sem változtatta meg, a magyar külügyminiszter 1932 szeptembere után felülbírálta az addigi támogatáspolitikát, s ettől kezdve a kifizetéseket a konferenciák kezdetéig függőben tartotta, állandó bizonytalanságban hagyva ezzel a szervezet vezetőit.

A Választmány az első kongresszus után a nagyobb csoportok hozzájárulását 2000 frankban állapította meg. A magyar csoport részéről Flachbarth vállalta, hogy az összeget vagy legalábbis annak első felét május 1-jéig eljuttatja Ammendéhez.⁹³ A pénz azonban nem érkezett meg időre, ezért a főtitkár először Baranyai, majd egy hét múlva, észtországi utazása során Jungerth figyelmét is felhívta a fizetés elmaradására.⁹⁴

Mivel Ammende ezután visszatért Párizsba, a külügyminisztérium úgy döntött, hogy az ottani magyar külképviseleten keresztül juttatja el neki az összeg első felét. A követ június második felében személyesen vitte el a pénzt Ammende lakására.⁹⁵ Két hét múlva a külügyminisztérium ismét utasította Korányit, ezúttal a második részlet átadására, aki azonban ekkor már nem találta Ammendét a francia fővárosban.⁹⁶ A Dísz tér abban a hiszemben, hogy a tartozást rendezte, csak a főtitkár által előzőleg kért rendkívüli támogatást – 1000 frankot – küldte el Jakabffyval Genfbe.⁹⁷ Ammende azonban közölte a magyar küldöttekkel, hogy a kvóta második felét még egyáltalán nem kapta meg, ezért a tartozást Szüllő saját zsebből egyenlített ki.⁹⁸

A Kongresszus első pénzügyi évében tehát a magyar befizetések terén teljes káosz uralkodott. Ennek ténye elsősorban a külügyminisztériumon belüli akadozó információáramlásnak tudható be, de a helyzethez az is hozzájárult, hogy Ammende a kérdéses időszakban nem rendelkezett állandó lakhellyel, s meglehetősen sokat utazott. Az 1926-os befizetések körüli félreértések tisztázása áthúzódott még a következő naptári évre is, de ezek után hasonló jellegű problémák nem merültek fel többé. Ammende ugyanis április elsején Bécsbe költözött, s az iroda is megkezdte működését. A magyar anyagi hozzájárulás Ammendéhez való eljuttatásáról pedig ekkortól kezdve egészen 1928 júliusáig a prágai követtség közreműködésével egyszemélyben Flachbarth gondoskodott.

A második kongresszust követően a magyar csoportra eső éves összeg 4000 frankra emelkedett. Ugyanekkor határozták el egy állandó iroda felállítását is. Ennek fenntartási költségeit a Választmány évente mintegy 20 000 frankra becsülte.⁹⁹ Úgy kalkuláltak, hogy az összeget a négy-öt nagyobb csoport vállalja magára. Khuen-Héderváry a döntésről referáló Jakabffynak megígérte, hogy a külügyminisztérium biztosítani fogja a Titkárság működtetéséhez szükséges összeg magyarokra eső részét.¹⁰⁰ Lényegében ennek következtében emelkedett a magyar csoport hivatalos hozzájárulása a harmadik kongresszus után 4000-ról 8000 frankra. A szervezet hátralévő 11 évében az összeg hivatalosan nem is változott többé. Ettől kezdve egészen 1932 szeptemberéig a magyar csoportra eső részét (4×2000) a külügyminisztérium rendszeresen, olykor kisebb csúszásokkal juttatta el Ammendéhez.¹⁰¹ A változás mindössze annyi volt, hogy 1928 júliusától Ammende kérésére a pénz a bécsi követtségen keresztül jutott el a Titkárságra, időnként pedig személyesen vette át Budapesten.¹⁰² Khuen-Héderváry beleegyezését ahhoz a feltételhez kötötte,

hogy Ammende a bécsi iroda feljegyzéseiben minden beérkező összeget „a magyar kisebbségek hozzájárulása”-ként könyvel el, mivel egy esetleges indiszkréción a magyar kormányt rendkívül kellemetlen helyzetbe hozhatta volna.¹⁰³ Miután a kontaktszemély meggyőződött arról, hogy a főtitkár mindenben a kívántnak megfelelően jár el, a miniszter helyettese áldását adta az új csatornára.¹⁰⁴

A negyedik kongresszusra a külügyminisztérium már biztosan 5000 frank rendkívüli támogatást is nyújtott Ammendének.¹⁰⁵ Ezt az összeget a főtitkár utazási és egyéb felmerülő költségekre kérte. Ugyanakkor a miniszterelnökségtől is kapott 5000 frankot a konferenciák költségeire.¹⁰⁶ Nem tudjuk, hogy 1929 előtt a miniszterelnök támogatása pontosan hogyan jutott el Ammendéhez, de számára sokkal kényelmesebb lett volna, ha a miniszterelnökségről érkező összeget is a külügyminisztérium csatornáin keresztül kaphatta volna meg. Ezért fel is kereste a bécsi magyar követet, aki kérését tolmácsolta főnökeinek.¹⁰⁷ Kívánsága a jelek szerint meghallgatásra talált, s ettől kezdve a miniszterelnöktől érkező összegeknek is nyomuk van a minisztérium aktáiban. A rendkívüli támogatásokat a főtitkár 1932 őszéig minden évben megkapta. Közvetlenül az 1931-es konferencia előtt azonban a dologi kiadások egész külügyminisztériumra kiterjedő csökkentése miatt a rendkívüli támogatásokból 10 százalékot visszatartottak azzal a megjegyzéssel, hogy a jövőben a negyedéves összegeket is ugyanilyen arányban csökkentik.¹⁰⁸ Valójában azonban nem 10, hanem szeptembertől kezdve 20 százalékkal kurtították meg az Ammendének kifizetett összegeket.¹⁰⁹ A negyedéves kvótákon és az évente egyszer folyósított rendkívüli támogatásokon kívül a főtitkár mindössze egyszer, 1930-ban a tagkisebbségek helyzetét bemutató *Helyzetjelentések* című kötet előkészítő munkálatai alatt kért és kapott soron kívüli támogatást egy helyiség ideiglenes bérbérvételére. A 2000 frankot felerészben a minisztérium, felerészben pedig a miniszterelnökség állta.¹¹⁰

A többé-kevésbé zökkenőmentes fizetési gyakorlat azonban egy csapásra megváltozott, amikor Kánya Kálmán került a miniszteri székbe. A külügyminisztérium 1932. szeptember 1. és 1933. áprilisa között szüneteltette a kifizetéseket.¹¹¹ Amikor eldőlt, hogy a magyar csoport ezúttal is részt vesz a konferencián, az elmaradt 6000 franknak megfelelő összeget 20 százalékkal csökkentve, schillingben juttatták el a főtitkárhoz.¹¹² A miniszterelnökség rendkívüli támogatásának felét Pataky azzal a megjegyzéssel tartotta vissza, hogy a fennmaradó összeget csak akkor juttatja el Ammendének, ha az elintézi a jugoszláviai magyar képviselők útlevelké-

relmének pozitív elbírálását.¹¹³ A főtitkár ugyan eleget tett a kérésnek, ennek ellenére a második részletet csak év múlva kapta kézhez.¹¹⁴ A kongresszus után ugyanis a külügyminiszter ismét felfüggesztette a szervezet anyagi támogatását. 1934 novemberében mind Pataky, mind Kánya elfogadta Ammende kétségbeesett javaslatát, hogy az 1933–34-es év magyar tartozását egyszeri, 8000 pengőnek megfelelő schilling átutalásával törlesszék.¹¹⁵ Az összeget a miniszterelnökség és a külügyminisztérium fele-fele arányban megosztotta egymás között. Ez a gyakorlat a jelek szerint a későbbiekben is megmaradt.¹¹⁶ A megegyezés ellenére a következő kongresszusi évben (1934. szeptember – 1935. szeptember) a külügyminisztérium egy fillért sem fizetett Ammendének, s tartozását is csak decemberben egyenlítette ki.¹¹⁷ A miniszterelnökség ekkorra már átulta a ráeső összeget, sőt 300 frankos túlfizetésben volt.¹¹⁸

1935 után a magyar kifizetésekről nem tudunk konkrétumokat. Budapest ugyan továbbra is támogatta a szervezetet, de az is biztos, hogy a húszas évekbeli fizetési fegyelem nem állt többé helyre. Erre Szüllő egyik leveléből következtethetünk, aki az 1937-es konferencia előtt a következőket írta a külügyminisztériumnak: „A kisebbségi konferencia is olyan intézmény, amelyhez pénz kell, és nem kelles az, hogy a tavaly esedékes pénzt én csak most tudtam részükre befizetni, mert nehéz pöfögni akkor, ha az ember anyagilag adós ott, ahol szereplési lehetőségének a bázisa csak az, hogy ő tartja fenn az intézményt.”¹¹⁹

Ami a rendkívüli támogatásokat illeti, azoknak 1934 szeptembere után nincs nyoma az aktákban. Nagyon valószínű azonban, hogy erről Ammendének egyszer s mindenkorra le kellett mondania, hisz’ Kánya már arra is alig volt hajlandó, hogy a magyar csoportra eső tagdíjat kifizesse. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy Patakynak ezt is csak azon az áron sikerült elérnie, hogy a miniszterelnökség magára vállalta a külügyminisztériumra eső összeg felét.

A Kongresszusok támogatása 1925 és 1938 között, a befizetéseket számba véve mindenképpen meghaladta a 140 000 frankot.¹²⁰ Ez az anyagi hozzájárulás azonban korántsem jelentette a teljes szervezetben való részvételre fordított összeget, ugyanis a magyar küldöttek kiutazását is a külügyminisztérium fizette.¹²¹

Összefoglalóan tehát megállapítható, a Kongresszus soha nem volt anyagilag független, nem volt valóban a kisebbségi csoportok által finanszírozott szervezet. A költségek túlnyomó részét a magyar, a német és feltehetően a jugoszláv külügyminisztérium fedezte. A kormányok természete-

tesen támogatásukért benyújtották a számlát, s igyekeztek az Ammendére gyakorolt nyomás útján a kisebbségi szervezetet az általuk helyesnek vélt útra terelni, s amennyiben aggályosnak ítélték a követett irányvonalat, a pénzcsoport elzárásával igyekeztek érdekeiket érvényesíteni.

JEGYZETEK

¹ A kongresszus legfontosabb szerveiről lásd még Plesse: *i. m.* 51–59.

² A probléma a németországi lengyeleknek a frízek felvétele érdekében tartott felszólalásával kezdődött, még az első kongresszuson. Mivel a német kisebbségi vezetők nem tartották önálló kisebbségnek a frízeket, a kérdés eldöntésére 1926-ban egy 3 tagú bizottságot állítottak fel, melynek Brandsch, a németországi lengyel Kaczmarek és Wilfan lett a tagja. A tárgyalások nem vezettek eredményre. A helyzetet bonyolította, hogy a frízek két hivatalos szervezete is ellentétesen foglalt állást a kérdésben. Wilfan feljegyzése a frízkérdésről. Dátum nélkül (valószínűleg 1926 végén). BA, N 1.250, Fasz. 32. 16–18. Feltehető, hogy a dániai német politikus, Schmidt-Wodder befolyása is szerepet játszott az egyik fríz szervezet elutasító magatartásának kialakításában. Személyesen tett ugyanis a többi német vezetőnek ígéretet arra, hogy gondoskodni fog arról, hogy a frízek „megfelelően reagáljanak” a megkeresésre. Lutz Korodi bizalmas jelentése a német külügyminisztériumnak a német kisebbségek konferencia utáni üléséről. Berlin, dátum nélkül. PAAA, R 60426, K 435450. Végül a harmadik kongresszust előkészítő Választmány – időnyerésre játszva – úgy döntött, hogy a státútum kidolgozásáig elhalasztja az összes újonnan jelentkező csoport felvételét. Erre a németországi kisebbségek egységesen távolmaradtak a Kongresszustól. Valójában a német külügyminisztérium sem tartotta kívánatosnak a frízek felvételét, ezért a szervezetnek juttatandó 1928-as támogatás odaítélése előtt a Választmány végleges döntésének kivárását javasolta. A IV. osztály átirata a VI. osztályhoz. Dátum nélkül. PAAA, R 60467, Számozatlan.

³ Lásd *Függelék. IV/1928/Alapszabály/II/2.*

⁴ *Függelék. IV/1929/A szervezőbizottság beszámolója/7.* Erre a szabályra valóban azért volt szükség, mert a Kongresszus elnökének helyzete Olaszországban teljesen ellehetetlenült, s egy Mussolinival 1928. szeptember 25-én folytatott heves szövtárgyalás után végleg áttelepült Bécsbe. Jože Pirjevec: *Die politische Theorie und Tätigkeit Josef Wilfans.* In: Umberto Corsini-Davide Zaffi (Hrsg.): *Die Minderheiten zwischen den beiden Weltkriegen.* Duncker & Humblot GmbH, Berlin, 1997. 172.

⁵ Az Elnökség és a Választmány tagjainak névsora az évi konferenciákról kiadott jegyzőkönyvekben, az ún. *Sitzungsberichten*ben található.

⁶ Az üléseken a Választmány tagjai egyéb irányú elfoglaltságuk esetén megbízhattak más is helyettesítésükkel. *Függelék. IV/2/7.*

⁷ Lásd *Függelék. IV/1928/Alapszabály/IV/3-5.*

⁸ Az Európai Nemzetiségi Kongresszus szakbizottságának alakuló ülése. 1935. május 4. BA, N 1.250, Fasz. 6. 135.

⁹ 1927-ig nemcsak a konferenciák ideje alatt, hanem az év többi részében is a genfi Hotel Victoria volt a főtítkár székhelye. Plesse: *i. m.* 57.

¹⁰ Uexküll-Güldenband előtte a *Nation und Staat* német kisebbségpolitikai folyóirat szerkesztője volt. Mielőtt a folyóirathoz került, a német külügyminisztérium az észt követéségen keresztül lekáderezte. A jelentés szerint a báró rendkívül tehetséges újságíró és szerkesztő, akinek azonban külső megjelenése születésétől fogva meglehetősen hátrányos volt. PAAA, R 60426, K 435709-K 435710. Mivel Ammende elutazása előtt őt bízta meg a helyettesítéssel, a főtítkár halála után az 1936-os kongresszus őt kérte fel a Titkárság ideiglenes vezetésére. *Sitzungsbericht [...] 1936.* 70.

¹¹ Az 1926-os konferencia után a német külügyminisztérium VI. osztályának sem volt többé elvi kifogása a Kongresszussal szemben. Erről részletesebben lentebb.

¹² Ammende nemcsak a német külügyminisztérium munkatársaival állt kapcsolatban, de – többek között – fogadta Bethlen István magyar, Iuliu Maniu román miniszterelnök, a jugoszláv kormányok egyes tagjai és észak-európai körútján skandináv politikusok is.

¹³ A főtítkár egy két részből álló körutazásáról készített részletes beszámolója is erről tanúskodik. 1930. július 1–14. közötti utazásának legfontosabb állomásai: Budapest, Zombor, Újvidék, Belgrád, Versec, Temesvár, Nagyvárad, Nagyszeben, Bukarest, Silitria, Várna, Szófia, Belgrád, Budapest, Bécs. A körutazás második részét július 19-én kezdte meg és augusztus 4-én fejezte be. Állomások: Berlin, Tilsit, Kowno, Riga, Pernau, Reval, Riga, Wilna, Varsó, Bécs, Gottschee. A jelentést megkapta mind a magyar, mind a német külügyminisztérium. Ammende: Bericht über meine Reise nach Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien vom 1. bis 14. Juli 1930. (II. Teil: Ostpreussen, Litauen, Estland, Polen und die Gottschee.) PAAA, R 60528, Számozatlan.

¹⁴ A Kongresszusnak nyújtott anyagi támogatás nagyságára nézve nem állnak rendelkezésre konkrét adatok. Wilfan hagyatékában sem találunk rá utalást. A kérdésre a belgrádi külügyminisztériumi akták áttanulmányozása adhat majd választ.

¹⁵ Az előző irodavezető, Bruns 1931 februárjában hunyt el. Az utódlás kérdése már halála előtt két csoportra osztotta a németországi központú kisebbségi támogatással foglalkozó szervezeteket és a német kisebbségi vezetőket. Mind a *Deutsche Stiftung* (Kraher-Möllenberg), mind a *Schutzbund* (von Loesch) ellenőrzése alá akarta vonni az irodát, s ezzel a német kisebbségek nemzetközi szereplését. A kisebbségi politikusok több szempontból is megosztottak voltak. Az egyik érvrendszer szerint voltak olyanok, akik mindenáron el akarták kerülni a Schutzbund pozíciójának erősödését (Schiemann, Nicolai v. Berg), s akik ezt támogatták (Axel de Vries, Hans Otto Roth). Hasselblatt mindenesetre a *Schutzbund*hoz közelálló személynek számított. A vita Ammende és Schiemann között is elmérgesedett. Ammende harcos, kisebbségi sorból származó vezetőt akart a hivatal élére,

Schiemann pedig inkább egy józan, megfontolt és semleges szakembert, mint amilyen Bruns volt. A vita végül is Hasselblatt javára dőlt el. Schiemann állásfoglalása és a kisebbségpolitika koncentrációja ellen – esetenként nagy nyilvánosság előtt – felhozott érvei, valamint az „anacionális államról” kidolgozott, mind a külügyminisztériumban, mind a kisebbségi vezetők körében népszerűtlen teóriája hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetiszocialista hatalomátvétel után az egykor rendkívül befolyásos, demokratikus meggyőződésű polgári politikus végérvényesen kegyvesztetté vált Berlinben. A Bruns-iroda utódlása körüli harcról lásd Bamberger-Stemann: *i. m.* 181–197. A *Volkstumsarbeit* 1933 utáni koncentrációját behatóan elemzi Jacobsen: *i. m.* 160–252; Tammo Luther: *Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2004.

¹⁶ Wilfan hagyatékából egyértelműen kitűnik, hogy Hasselblatt milyen fontos szerepet kapott a szervezet életének irányításában.

¹⁷ Lásd *Függelék IV/1925/3; IV/1926/6; IV/1927/1,2; IV/1928/1; IV/1929/1; IV/1931/1; IV/1932/1,3; IV/1933/4; IV/1934/4,6,7; IV/1936/2; IV/1937/1*.

¹⁸ *Függelék IV/1926/6*.

¹⁹ *Függelék IV/1932/3/7*.

²⁰ *Függelék IV/1925/3; IV/1926/6; IV/1927/2; IV/1938/1; IV/1934/6*.

²¹ Az 1934-es határozatban a Kongresszus a lengyel kormánynak arra a lépésére reagált, amellyel az a kisebbségi szerződések általánosításáig felfüggesztette a Népszövetséggel való együttműködését ebben a kérdésben. A lengyel lépés mellett a népszövetségi vitákban a kisantant államok is igyekeztek a garanciaeljárás reformját az általánosítás kérdéséhez kapcsolni, s ezzel azt megakadályozni. A Kongresszus határozatában állást foglalt az általánosítás gondolata mellett, de megengedhetetlennek tartotta, hogy a kérdés átpolitizálása a meglévő kötelezettségek gyengítéséhez vezethessen.

²² *Függelék IV/1928/1*.

²³ *Függelék IV/1930/2*.

²⁴ *Függelék IV/1934/7*.

²⁵ Aschmann jelentése a német külügyminisztériumnak. Genf, 1925. október 22. PAAA, R 96559, K 431876.

²⁶ Uo.

²⁷ Krabbe jelenlétéről lásd *Sitzungsbericht [...] 1932; 1933; 1934*. Bevezetők és elnöki megnyitóbeszéd. 1936-ban a Titkárság kisebbségi szekciójának dán elnöke Schou is részt vett a konferencián. Lásd *Sitzungsbericht [...] 1936*. Bevezető.

²⁸ *Sitzungsbericht. [...] 1931; 1934*. Bevezetők.

²⁹ *Függelék IV/1925/4; IV/1928/3; IV/1929/3; IV/1934/5*.

³⁰ A magyar képviselők más nemzetközi szervezetben való részvételéről lásd lentebb.

³¹ Elsősorban a Népszövetségi Ligák Uniójára építhetett, mely a többi szervezettel összehasonlítva aktívabban foglalkozott a kisebbségi kérdéssel. Az Unió

1928. július 2. és 7. közötti Hágában tartott közgyűlése a Kongresszushoz hasonlóan (1929/2) javasolta, hogy a Népszövetség alakítson a kisebbségi probléma teljességére kiterjedő hatáskörrel egy állandó bizottságot. Következő, 1929. májusi madridi közgyűlésén felszólította a Népszövetséget, hogy hozzon létre egy szakértői bizottságot (*Studienkommission*) az európai kisebbségi probléma tanulmányozására. Buza: *i. m.* 390.

³² A kongresszus számára a következő személyek támogatása volt a legfontosabb: Ruysen (Népszövetségi Ligák Uniójának főtítkára), Dickinson (Népszövetségi Ligák Uniója állandó kisebbségi bizottságának elnöke) Bakker van Bosse (Népszövetségi Ligák Uniója állandó kisebbségi bizottságának tagja), Boissier (Interparlamentáris Unió főtítkára). Üdvözlő távirataikról, részvételükről, előadásairól lásd Wilfan megnyitóbeszédeit a kongresszus évenkénti beszámolóiban.

³³ *Függelék IV/1926/2–5; IV/1932/2; IV/1933/2; IV/1935/3.*

³⁴ *Függelék IV/1926/4–5.*

³⁵ *Függelék IV/1928/4; IV/1929/4.*

³⁶ *Függelék IV/1929/4; IV/1932/4.*

³⁷ *Függelék IV/1925/2; IV/1926/1; IV/1931/2; IV/1933/3.*

³⁸ *Függelék IV/1928/2.*

³⁹ Paul Schiemann látta ezt az egyre erősödő tendenciát, s szembe is fordult vele az Európai Német Népcsoportok Szövetségének 1932-es konferenciáján. „A népiség szolgálatát nem lehet az erkölcsei törvények fölé emelni, ha nem akarjuk az erkölcsei törvények jelentőségét teljesen felszámolni. A népiség szolgálatát nem lehet a priori a más közösségekből kinövő kapcsolatok fölé sem helyezni. A különböző emberi közösségi kapcsolatok rangsorára rákérdezni éppoly helytelen, mint a farizeus kérdése, melyre Jézus azt a választ adta: Adjátok meg a császárnak ami a császáré, és Istennek, ami Istené.” Paul Schiemann: Die neue nationalistische Welle. (Rede gelegentlich der Jahrestagung des Verbandes der Deutschen Volksgruppen, Baden bei Wien, 26. Juni 1932. *Nation und Staat*, 1932. szeptember. 802.

⁴⁰ *Függelék IV/1931/5; IV/1934/3; IV/1935/4.*

⁴¹ Hasselblatt levele Ammendének. Berlin, 1935. április 15. BA, N 1.250, Fasz. 6. 125.

⁴² „Különösen szoros együttműködés alakult ki a német és a zsidó csoportok között. Dr. Motzkin, a zsidók képviselője az Elnökségben már a Kongresszus előkészítése során is rendkívül lojálisan viselkedett. A kongresszus alatt Motzkin mellett elsősorban Robinson (Litvánia) volt az, aki a németekkel a legszorosabban együttműködött, és döntően hozzájárult az autonómia kérdés német érdekeknek megfelelő megoldódásához.” Junghann beszámolója a 2. nemzetiségi kongresszusról. Genf, 1926. október 25–27. PAAA, R 60464, Számozatlan.

⁴³ Szűllő jelentése a külügyminisztériumnak a Népszövetségi Ligák Uniója berlini üléséről (1928). Dátum nélkül. OSZKK, Fond X, XI/27. 5. Dok.

⁴⁴ Dr. Norbert Gürke: Der Nationalsozialismus, das Grenz- und Auslandsdeutschum und das Nationalitätenrecht. *Nation und Staat*, 1932. október. 7–30.

⁴⁵ „De még inkább szeretném megtudni, hogy a német kisebbségek és hivatalos képviselők milyen álláspontot képviselnek az egész kérdéssel kapcsolatban. Mert nemcsak a sajtóban, hanem egyébként is ismételten felszólítanak, hogy a német kisebbségek képviselőitől kérjek egy nyilatkozatot, hogy azok vajon az antiszemitizmus nézőpontját vallják-e, vagy belátják annak összeegyeztethetlenségét a kisebbségi mozgalommal.” Motzkin levele Ammendének. Párizs, 1932. november 16. BA, N 1.250, Fasz. 32. 490.

⁴⁶ Bár Szüllő és Jakabffy is azt javasolta, hogy a konferenciát ne tartsák meg, ebbe a Választmány német és zsidó tagjai nem egyeztek bele. Margulies hangsúlyozta, hogy nem akar panaszáradatot zúdítani az új német rezsim nyakába, de a kérdést a Kongresszusnak mindenképpen tárgyalnia kell. Protokoll. A Választmány 1933. április 1-jei, szombati ülése Bécsben. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1114–1115.

⁴⁷ A német kisebbségek szorult helyzetét jól mutatja Ammende június végén Wilfannak írt levele is, amelyben közölte az elnökkel, hogy elutazik Berlinbe, hogy a németországi zsidók érdekében interveniáljon Goebbelsnél. Érvrendszere mindenestre jellemző volt a német kisebbségi politikusok helyzetértékelésére és a valósághoz való viszonyára: fel kívánta hívni a propagandaügyi miniszter figyelmét arra, hogy a zsidóság ellen foganatosított intézkedések komolyan veszélyeztetik a német kisebbségek és a Birodalom külpolitikai érdekeit is. Majd így folytatta: „Vagy azt hiszi Motzkin úr, hogy nekem vagy bármely más személyiségnek a német körökből, lenne még lehetőségem közvetlen intervencióra a berlini vezető személyiségeknél, ha hagytuk volna magunkat ... rábírnai a nyilvános ki nyilatkoztatásokra a zsidókérdésben?” Ammende levele Wilfannak. Bécs, 1933. június 21. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1124.

⁴⁸ Schiemann fent említett kritikus beszédében következőképpen határozta meg a nemzetiszocializmus és a német kisebbségek viszonyát: „A nemzetiszocializmusban azonban az állam fogalma a népiség fogalmával olyan szorosan összekapcsolódik, hogy számára a külföldi németiség megtartása csak annak a német állam területére való bevonásával, vagy legalábbis az államhatalom akaratának közvetlen beavatkozásával tűnik lehetségesnek.” Schiemann: *i. m.* 804.

⁴⁹ Wilfan: Megjegyzések a Választmány és a Tanács 1933. július 2–3-i beszámolójához. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1129–1132.

⁵⁰ Paul Schiemann: *Dissimilation und Minderheitenrecht.* (Disszimiláció és kisebbségi jog.) BA, N 1.250, Fasz. 32. 583.

⁵¹ Emil Margulies: *Vorschläge zum Inhalt der jüdischen Ausführungen zum Programmpunkt: „Dissimilation und Nationalitätenrechte”.* (Javaslatok a „Disszimiláció és nemzetiségi jogok” programpontra zsidó megfogalmazásának tartalmához.) BA, N 1.250, Fasz. 32. 578–580. Margulies hangsúlyozta, hogy a tervezet saját álláspontját tükrözi, s jóvá kell hagyatnia a zsidó csoporttal is. Josip Wilfan: *Megjegyzések az 1933. július 2–3-i választmányi és tanácsi ülésekről.* Dátum nélkül. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1131.

⁵² Motzkin levele Wilfannak. Genf, 1933. szeptember 8. BA, N 1.250, Fasz. 32. 494–495.

⁵³ Roth napirend előtti felszólalása. *Sitzungsbericht... 1933.* 26.

⁵⁴ Motzkin, Rosmarin, Margulies és Farchy levele a Kongresszus elnökének. Bern, 1933. szeptember 17. BA, N 1.250, Fasz. 5. 1223–1224.

⁵⁵ *Sitzungsbericht... 1933.* 69–70.

⁵⁶ „A Kongresszus megállapítja: a nemzeti disszimiláció bevezetése és végrehajtása esetén érintetlenül kell maradniuk mindazon szabadságoknak és jogoknak, amelyek mellett az Európai Nemzetiségek Kongresszusa fennállása óta nyilatkozataiban és határozataiban állást foglalt.”

⁵⁷ Uo. 70.

⁵⁸ *Függelék IV/1935/2.*

⁵⁹ Strelitzky korreferátumát lásd *Sitzungsbericht... 1935.* 38–41.

⁶⁰ A bevezető előadást az olaszországi szlovén Besednjak tartotta. A témához hozzászóltak: Strelitzky (jugoszláviai magyar), Starc (ausztriai szlovén), Makaruška (lengyelországi ukrán), Karall (ausztriai horvát). Az elhangzottakat pedig Wilfan összegezte. *Sitzungsbericht... 1935.* 32–53.

⁶¹ Leggyakrabban az ukrán képviselők hagyták figyelmen kívül az alapszabályt, de a legemlékezetesebb eset Esterházy János nevéhez kapcsolódott, 1932-ben. Részletesen lentebb.

⁶² Eiler: *i. m.* 29.

⁶³ Bamberger-Stemmann: *i. m.* 149.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Michaelsen: *i. m.* 254. 32. lábjegyzet.

⁶⁶ „A szervező iroda elkérte meghatalmazásomat, de azonnal elhitte annak érvényességét, amikor a mi csoportunkra eső költségréz összegét svájci aranyakban leszámoltam.” Jakabffy: *Adatok... i. m.* 5.

⁶⁷ Ammende erről – a magyar támogatást elhallgatva – 1930-ban így írt: „Itt egy olyan periódusról van szó, amikor a költségeket (különösen, ami az első Nemzetiségi Kongresszus előkészítéséhez szükséges nagy utazásokat illeti) a Kongresszus jelenlegi elnöke teljesen egyedül, saját zsebből fedezte.” BA, N 1.250, Fasz. 28, 490.

⁶⁸ Kivonat a szervezett nemzetiségi csoportok 1926-os előkészítő választmányi ülésének beszámolójából. (Drezda, április 6–7.) BA, N 1.250, Fasz. 2. Számozatlan.

⁶⁹ 1928-ban az átváltási árfolyamok nagyjából a következőképpen alakultak: 100 pengő 73,4 német márkát és 90,6 svájci frankot ért. Bár az árfolyamok természetesen változtak, a harmincas évek második feléig nagy vonalakban megfeleltek az 1928-asnak. Ez idő tájt egy párizsi, berlini vagy római magyar követ 5000 pengő havi fizetést kapott, ami durván 4500 franknak felelt meg. A bécsi követség egy kezdő fogalmazási tisztviselő 680 pengőt keresett. Pritz: *Magyar diplomácia... i. m.* 59. Azokban az években, amikor Ammende 18000 frankot húzott Budapesttől, a magyar támogatás a TESZK összköltségvetésének (1928/29-ben 3,6 millió frank) nagyjából 1/200 részének felelt meg. A TESZK költségvetéséről lásd Bárdi: A keleti akció II. *i. m.* 121.

⁷⁰ Ammende levele Graebe-nek. Bécs, 1931. március 14. PAAA, R 60528, L 497565.

⁷¹ Ammende levele Graebe-nek. Bécs, 1930. február 8. PAAA, R 60528, L 497561.

⁷² Ammendét az 1927. február eleji választmányi ülésen egy Motzkinból, Flachbartból, Schiemannból és Kaczmarekból alakult pénzügyi bizottság figyelmeztette a korrekt könyvelés szükségességére. Flachbarth jelentése Masirevichnek. Prága, 1927. február 8. MOL, K 64. 1927-47-78.

⁷³ Ezek a természetesen titkos támogatások „hivatalosan” az utazási költségeket s a konferenciák előkészítését voltak hivatottak segíteni.

⁷⁴ Ammende levele a Választmánynak. Bécs, 1927. december 1. BA, N 1.250, Fasz. 2. számozatlan.

⁷⁵ A befizetések késlekedése miatt Ammende többször is kilátástalannak tűnő helyzetbe került, mivel a Titkárság nem tudott eleget tenni fizetési kötelezettségeinek. Több esetben is Wilfan kölcsöne húzta ki a főtitkárt a bajból. Michaelsen: *i. m.* 246–248.

⁷⁶ Ammende és Wilfan többször is megkereste a zsidó képviselőket, hogy tartozásukat rendezzék. Lásd Wilfan körlevelét a zsidó kisebbségek vezetőihez. Belgrád, 1930. december 22. BA, N 1.250, Fasz. 3. számozatlan. Leo Motzkin feltehetően mindent megpróbált, hogy a pénzt előteremtse, de a helyzetet még 1931 végén is kilátástalannak ítélte meg. A zsidó szervezetek hajthatatlanságát alapvetően a gazdasági világválság következményének tudta be. Motzkin levele Ammendének. Berlin, 1931. október 22. BA, N 1.250, Fasz. 32. 477–478. A főtitkár és Schiemann is megpróbált az ügyben befolyásos németországi zsidó személyiségektől segítséget kérni – láthatóan sikertelenül. Ammende levele Julius Hirschnek. Bécs, 1931. november 27. PAAA, R 60529, L 497595-L 497596.

⁷⁷ Graebe levele és csatolt összefoglaló jelentése a német külügyminisztérium VI. osztályának a Kongresszus anyagi helyzetéről. PAAA, R 60531, L 497732. A mellékelt részletes, ötoldalas összefoglaló számozatlan.

⁷⁸ Jakabffy Elemér jelentése az Országos Magyar Párt Nagytekintetű Elnökségéhez az európai szervezett nemzetkisebbségek X. kongresszusáról. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1935-47. számozatlan.

⁷⁹ „A VI. osztálynak ezért e kongresszusok megismétlése ellen rebus sic stantibus nincsenek már alapvető fenntartásai. Azonban nincs okunk erről a semlegességről áttérni az aktív anyagi támogatásra. Ez annál is kevésbé lenne opportunus, mivel e kongresszusok hivatalos német oldalról történő finanszírozásának esetleges napvilágra kerülése azok lehetséges hatását teljesen illuzórikussá tenné.” A VI. osztály átirata a II. osztályhoz. Berlin, 1927. február 28. PAAA, R 60465. Számozatlan.

⁸⁰ A II. osztály átirata a VI. osztályhoz. Berlin, 1927. február 19. PAAA, R 60465. számozatlan.

⁸¹ Schiemann hangsúlyozta, hogy a Kongresszus – már csak szervezeti felépítésének köszönhetően is – nem vádolható pángermán célkitűzésekkel. Ráadásul a Titkárság német vezetése alatt áll, s ezzel a többi kisebbség is egyetért. A kisebbségek közötti együttműködés pedig hozzájárulhat a többségi népek és a német kisebbségek közti viszony javulásához. Végző évrként pedig felhozta, hogy a

minisztérium által remélhetőleg kifizetendő összegek elenyészők lennének a propaganda szempontjából hajtott haszonnal összevetve. Paul Schiemann: Zur Frage der Europäischen Nationalitätenkongresse. (Az Európai Nemzetiségi Kongresszus kérdéséhez.) PAAA, R 96562, 083–086.

⁸² Michaelsen: *i. m.* 254. 30. lábjegyzet.

⁸³ Poensgen (Népszövetségi ügyosztály) feljegyzése. Berlin, 1928. április 7. PAAA, R 96562, 088.

⁸⁴ Uo. Weizsäcker lapalji megjegyzése. 1928. április 7.

⁸⁵ A VI. osztály feljegyzése a külügyminiszternek. Berlin, 1929. április 25. PAAA, R 60527, L 497539.

⁸⁶ Miután a népszövetségi Titkárság kisebbségi szekciójának elnöke, a norvég Eric Colban lemondott, egy spanyol diplomata, Aguirre de Carcer lett a poszt nem hivatalos várományosa. Ammende ezt rendkívül veszélyes fejleménynek látta, mivel a spanyol kormány nem kisebbségbarát intézkedéseiről volt híres. Arról nem is beszélve, hogy a jelölt tapasztalatlan volt kisebbségjogi kérdésekben. A főtitkár szívesebben látott volna egy svájci vagy egy semleges állambeli szakértőt a szekció élén. Ezt a nézetét a főtitkár a Népszövetség elnökének, Sir Eric Drummondnak is megírta, valamint informálta a svájci lapokat is. Khuen-Héderváryhoz írott levelében arra kérte a magyar kormányt, hogy magyar oldalról is tegyenek meg mindent Carcer kinevezésének megakadályozására. Ammende levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. június 14. MOL, K 64. 1928-47-380. (Az akció nem járt eredménnyel. Carcer mintegy másfél évig vezette a kisebbségi osztályt, de az ügyeket valójában helyettese, Pablo Azcárate vitte, akinek – mint Colban egykori helyettesének – személyével kapcsolatban Ammendének jóval kisebb fenntartásai voltak.)

⁸⁷ A népszövetségi garanciaeljárás reformjával kapcsolatban a Tanács 1929. március 7-én elfogadott határozata értelmében 15 állam és számos szervezet küldte el állásfoglalását Adatcinak, köztük a Kongresszus is. A kérdésről részletesen lásd lentebb.

⁸⁸ Ammende levele Graebe-nak. Bécs, 1930. február 8. PAAA, R 60528, L 497560-L 497562.

⁸⁹ Graebe, mikor a szervezet számára a német külügyminisztériumnál a támogatás szükséges növelése érdekében lobbizott, rátapintott a lényegre. „Egy olyan időpontban, amikor már Németország nem tagja a Népszövetségnek, számomra kétszeresen szükségesnek tűnik a kisebbségeket igénybe venni arra, hogy a nemzetközi fórumon a német érdekekért dolgozzanak.” Graebe levele a német külügyminisztérium VI. osztályának. Berlin, 1934. február 21. PAAA, R 60531, L497732.

⁹⁰ A „Nemzetiségek az autoriter államban” című határozatot lásd *Függelék IV/1935/2*.

⁹¹ A kisebbségi képviselők túlnyomó többsége a bolsevizmust eleve a kor egyik legveszélyesebb jelenségének tartotta. A nemzetiszocialista Németországban rendkívül erős propagandakampány indult be a Szovjetunióval szemben. Ammendét is magával ragadta a politika sodrása, s kapcsolatokat épített ki a

Rosenberg-hivatallal. A kongresszus 1933-ban és 1934-ben határozatot fogadott el az oroszországi éhezéssel kapcsolatban. A főtítkársajtkampányt folytatott, könyvet írt a kérdésről, és 1935/36-ban világkörűli útra indult, melynek – természetesen titokban tartott – valódi oka a kommunista befolyás feltérképezése lett volna. A kérdést részletesen elemzi Bamberger-Stemmann: *i. m.* 325–349. Ammende a német külügyminisztériumtól az „Oroszország-akcióra” évente 8000 márkát kapott, negyedéves bontásban. Hasselblatt levele von Twardowskinak. 1936. május 19. PAAA, R 60496, K 262362.

⁹² A rendkívüli támogatásokban feltehetően benne volt Ammende „Oroszország-akciója”, és a kilépett vagy fizetni nem tudó csoportok részesedésének átvállalása is. A 1934–36 közötti támogatásról lásd Hasselblatt levele von Twardowskinak. Berlin, 1936. május 19. PAAA, R 60496, K 262361-K 262363. Az 1937-es kongresszusra a minisztérium 21 000 márkát bocsátott a Titkárság, ill. Hasselblatt rendelkezésére. Bamberger-Stemmann: *i. m.* 160.

⁹³ Baranyai jelentése a külügyminisztériumnak. Genf, 1926. május 19. MOL, K 64. 1924-27 (336/1926). Ammendének sürgősen pénzre volt szüksége, mivel Olaszországba akart utazni Wilfanhoz, ezért Baranyai sajtó pénzéből 100 frank kölcsönt adott neki. Uo.

⁹⁴ Jungerth jelentése a külügyminisztériumnak. Reval, 1926. május 26. MOL, K 64. 1924-27 (336/1926).

⁹⁵ Korányi jelentése a külügyminisztériumnak. Párizs, 1926. június 24. MOL, K 64. 1924-27 (336/1926).

⁹⁶ Khuen-Héderváry utasítása Korányinak. Budapest, 1926. július 6. MOL, K 64. 1924-27 (336/1926).

⁹⁷ Kristóffy. Pro domo. 1926. szeptember 2. MOL, K 64. 1927-47 (423/1926).

⁹⁸ A külügyminisztérium egészen 1927 elejéig meg volt arról győződve, hogy a Szűllő által Ammendének átadott összeg már előlegnek tekintendő a következő kongresszusra. Ezért sokáig nem is volt hajlandó kifizetni Ammendének az esedékes első részletet, mondván, azt már megkapta a csehszlovákiai politikustól. Kristóffy utasítása Masirevichnek. Budapest, 1927. február 22. MOL, K 64. 1927-47-78.

⁹⁹ Kristóffy. Pro domo. Dátum nélkül. MOL, K 64. 1927-47 (422/1926).

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Többször is előfordult, hogy egy-egy negyedévet kihagytak, s aztán egyszerre 2000 frankot juttattak el Ammendének.

¹⁰² A külügyminisztérium utasítása Ambrózy Lajos követnek. Budapest, 1928. június 20. MOL, K 64. 1935-47 (403/1928).

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Lukács György levele Khuen-Hédervárynak. Bécs, 1928. július 20. MOL, K 64. 1935-47 (322/1928).

¹⁰⁵ Kristóffy utasítása Ambrózynek. Budapest, 1928. június 20. MOL, K 64. 1935-47 (403/1928).

¹⁰⁶ Ambrózy jelentése a külügyminisztériumnak. Bécs, 1929. január 30. MOL, K 64. 1935-47 (126/1929).

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Bartheldy min. titkár. Pro domo. Budapest, 1931. augusztus 18. MOL, K 64. 1935-47 (635/1931).

¹⁰⁹ Kristóffy. Pro domo. Dátum nélkül, feltehetően 1931 ősz. MOL, K 64. 1935-47 (851/1931).

¹¹⁰ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1930. április 9. MOL, K 64. 1935-47 (121/1930).

¹¹¹ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. március 20. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

¹¹² Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1933. április 7. MOL, K 64. 1935-47 (120/1933).

¹¹³ Balla. Pro domo. Budapest, 1933. szeptember 11. MOL, K 64. 1935-47 (412/1933).

¹¹⁴ Balla. Pro domo. Budapest, 1934. szeptember 20. MOL, K 64. 1935-47 (383/1934).

¹¹⁵ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1934. november 10. MOL, K 64. 1935-47 (615/1934).

¹¹⁶ Kristóffy. Pro domo. Budapest, 1935. november 18. MOL, K 64. 1935-47-778.

¹¹⁷ Tahy László miniszterelnökségi államtitkár átírata Kristóffynak. Budapest, 1935. december 3. MOL, K 64. 1935-47-778.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Szülő jelentése a külügyminisztériumnak. 1937. március 30. OSZKK, Fond X, X/8.

¹²⁰ A pontos összeg egyes dokumentumok hiánya miatt nem állapítható meg pontosan. Legnagyobb problémát az okozza, hogy az 1928 előtti, valamint az 1934 utáni rendkívüli támogatásokról (egyáltalán azok létéről) alig tudunk valamit.

¹²¹ Bár a kiutazási költségekről az utasításokban és a feljegyzésekben nem sok szó esik, néhány forrás igazolja, hogy a Dísz tér állta a delegáltak útját. A külügyminisztérium Matuska Péter követségi ügyvivőnek Prágába. Budapest, 1927. szeptember 15. MOL, K 64. 1927-47-430; Kristóffy (?). Pro domo. Budapest, 1927. augusztus 17. MOL, K 64. 1927-47-385.